

Սույն գիրքը թվայնացվել է Գրքասեր ՀԿ-ում՝ հայերենով գրականության պահպանման, հանրայնացման և ժամանակակից թվային միջավայրում հասանելի դարձնելու նպատակով:

Կազմակերպության նախաձեռնությունը միտված է հայերեն գրքերի և տեքստերի տարածմանը, ընթերցանության խթանմանը և մշակութային ոչ նյութական ժառանգության պահպանությանը՝ ապահովելով դրանց հասանելիությունը հնարավորինս լայն շրջանակների համար:

Մենք հավատում ենք, որ թվայնացումը ոչ միայն պահպանման միջոց է, այլև գիտելիքի, գրականության և մշակույթի շարունակական փոխանցման կարևոր ուղի:

Գրքասեր ՀԿ-ն գրքերը ձայնագրում և թվայնացնում է բացառապես Ձեր նվիրատվությունների շնորհիվ: Կազմակերպությանը կարող եք օժանդակել հետևյալ հղումով՝

<https://grqaser.org/hy/donate>

Հայ գրականություն, Արձակ, Պատմվածք 13+

Մանուկ Մնացականյան Ուխտագնացություն

Գուլիին ու Կամիլային

Մինչև Գորիս ճանապարհն ինձ ծանոթ էր, անծանոթը ճանապարհի դատարկությունն էր: Տասնյակ կիլոմետրեր ես անցնում՝ դիմացից եկող մեքենա չկա, ձեզ տվող-անցնող մեքենա չկա, և վերջապես գլխի ես ընկնում պատճառը, նախ՝ բենզինն է թանկ, առանց ծայրահեղ անհրաժեշտության մեքենա չես քչի և հետո՝ թուրքերը Նախիջևանի կողմից, ինչպես Ալբերտոն ասաց, «թխում» են, Մենք, Կիլիկիո կաթողիկոսության Հյուսիսային Ամերիկայի արևելյան շրջանի և Կանադայի հոգևոր առաջնորդ Արքեպիսկոպոս Մեսրոպ Աճճյանի ստեղծած «Վարարակն» բարեգործական հիմնադրամի վարչության անդամներս, Լորենց Առուշանյանը (տնօրեն), Ալբերտ Գրիգորյանը, Վալերի Շահրիմանյանը, Մարտիկ Ղահրամանյանը և ես Ղարաբաղ էինք գնում տեղի բնակչությանը դրամական օգնություն ցույց տալու: Գորիսից դուրս ճանապարհն ավելի դատարկվեց, ճշգրիտը՝ ճանապարհի միակ շարժվող կետը մնաց մեր մեքենան, և դա, անկեղծ ասած, մեջս տհաճ զգացողություն էր ծնում, ոնց որ բազմահարկ շենքի միակ բնակիչը լինես: Երևի մյուսների մեջ էլ նման մի բան կար՝ լռում էին: Վերջապես մեքենայի ղեկին նստած Լորենցը խախտեց լռությունը.

— Հայաստանից դուրս եկանք: Հրեն Լաչինը, տեսնո՞ւմ ես...

Չտեսնեի: Զանդված, ավերակված, անտանիք, անլուսամուտ, անմարդ, անշուն, անկատու...

Անշունչ: Վեճ սկսվեց, թուրքի՝ ձեռքի գործն է, թե հայի: Մեկը թե՛ թուրքը փախչելիս վառեի ավերակել է, մյուսը՝ մերոնք են արել:

— Այ տղերք,— ասացի,— հայը ե՞րբ է ավերակել:

— Մանուկ ջան,— ասաց Վալերիկը,— թուրքի արածները որ տեսնում ես, թուրքանում ես, դու էլ ես անում:

Ուրեմն, բոլոր դեպքերում, թուրքի արածն է: Բերդաձորի ճամփեքով անցնելիս մեր ընկեր Բերդաձորի Անդոյին հիշեցինք, «հեչ գիտի, Անդրե,— ասացինք ու դարձյալ լռեցինք: Մեքենան փնչոցով, մռնչոցով առաջ էր գնում, և ես կամաց-կամաց հասկացա, որ Արցախ

աշխարհը վիշապ է՝ գլուխը պարզած Յայաստանին, շնչառությունը Յայաստանում, պոչը Շահումյանում, թե ավելի հեռու, և որ այդ վիշապին հաղթելն անհնար է: Այդ ե՞րբ է եղել որ բնության բնավորությունը չի դարձել տեղաբնակ ժողովրդի բնավորություն: Անհնար է:

Քարինտակի պահակակետում երեքն էին՝ մեկը 16-17 տարեկան, մյուսը՝ քիչ ավելի տարիքով:

— Ձեզ պիտի փող տանք:

Չհասկացան, իրար նայեցին, Ալբերտը գնաց, մեքենայից հանեց պայուսակը: Տարիքով ամենափոքրը հանկարծ սթափվեց, կռացավ, բացեց թիթեղյա վառարանի դռնակը, միջից թղաչափ շամփուրներ դուրս բերեց, նկատեց իմ զարմացած հայացքը,

— Պոստի խորովածն էլ ես ձևի է լինում,— բացատրեց:— Կերեք:

Չինվորի բաժին ուտելիքը կվերցնե՞ն:

— Չէ,— ասացինք,— շտապում ենք, փողն ստացեք՝ գնանք:

— Մինչև չուտեք՝ մի կոպեկ էլ չենք վերցնի,— ասաց մյուսը, և ես հասկացա, որ չեն վերցնի:

— Լավ եք ապրում,— կատակեցի,— շամփուրից դժվարությամբ պոկեցի խանձված, կիսաեփ մսի կտորը:— Խորովածով, բանով...

Քթների տակ ժպտալով իրար նայեցին:

— Տրաֆեյ է,— բացատրեց ամենափոքրը, դուրս գնաց, մի պահ հետո ցելոֆանե տոպրակով միսը ձեռքին ետ եկավ:

— Սա էլ ձեր բաժինը:

— Չի լինի,— իրար անցավ Լորենցը,— ի՞նչ ենք անելու, մեզ միս պետք չէ:

— Մնալու է փչանա,— ասացին:

— Չի փչանա,— ասաց Մարտիկը:— Դրեք հոսող ջրի մեջ՝ ոչինչ էլ չի լինի:

— Տար, տղա ջան,— ասացի,— տար պահիր: Մեկ էլ տրաֆեյ ե՞րբ եք ունենալու:

Տղան դուրս գնաց: Ավելի ուշ, Քարինտակ գյուղի ճանապարհի խորդուբորդերին Մարտիկն ասաց.

— Ես ի՞նչ է ուրքերիս տակ:

Կռացավ, բարձրացրեց՝ ցելոֆանե տոպրակով միսն էր: Ե՞րբ դրեցին, որ չիմացանք:

Քարինտակ գյուղում ես նոր հասկացա, թե ինչ է նշանակում «Քարինտակ»: Չորս, թե հինգ հարյուր մետր բարձրությամբ կիլոմետրեր ձգվող ուղղահայաց ահռելի քարափ է, վրան՝ Շուշին, տակը ձորնիվայր իջնող գյուղը՝ Քարինտակը: Գյուղամիջում հանդիպեցինք առաջին մարդկանց, երեք-չորս ծերունի, մի պառավ կին նստած էին պատի տակի նստարանին, մեքենայից ելանք, բարևեցինք:

— Կուլտնտեսության կամ գյուղխորհրդի նախագահին ո՞նց գտնենք,— հարցրեց Լորենցը:

— Երևանի՞ց եք:

— Երևանից ենք,— ասացի և հասկացա, որ Ղարաբաղը ուրքի տակ տված ընկերներս Քարինտակում առաջին անգամն են լինում:

— Թռիր, մի Գրիշային կանչիր,— ասաց մեկը: Թռնողը վաթսուն տարեկան կլիներ՝ կաղալով գնաց: Ու մինչ մենք սպասում էինք, նրանք պատմեցին «թուրքի օյինները»:

— Թոփն ու գյուլեն՝ ջհաննամը, էն պակրիշկեքն էին փիսը...

«Կրագի» ավտոդողերն այրել ու քարափի գլխից բաց են թողել գյուղի վրա: Ու էդ անտերները շուրջը կրակ սփռելով, գյուղի տները վառելով, ցատկոտելով գլորվել են ձորն ի վար:

— Բա դրանց թողած ծուխն ու հոտը, փո՛ւ...— դեմքը զգվանքով ծամածռեց պատմողը, ապա ժպտաց:— Իսկ քանի անգամ չորս կողմից վրա տվեցին: Ես ասեմ հարյուր, դու ասա՝ հազար: Առը թե գյուղ մտան,— նրա բուրթ մատը ցցվեց ցուցամատի ու միջին մատի արանքից:— Պաղլեցներ:

Կոլտնտեսության նախագահ Գրիշան եկավ, ծանոթացանք, բացատրեցինք մեր առաքելությունը:

— Յա՛,— ուրախացավ:— Սփյուռքն օգնում է: Որ Երևանը մեզ չի մոռացել՝ հայտնի է, բայց որ սփյուռքն է իմանում Քարինտակի մասին՝ մտքովս չէր անցնի:

— Զո մեռելը չտրաքի,— ճոճվեց կաղը:— Տես թե մեր խաբարը ոնց է գնացել հասել ամերիկաները...

— Կհասնի բա՞,— ասացի,— հերոս ժողովուրդ եք:

— Չերոս ենք, խոսք չկա,— ինքնագոհ ժպիտով տեղում դարձյալ ճոճվեց կաղը:

— Դու էլ կասես,— ասաց ձեռնափայտին հենված չորուցամաքը:— Իր երեխին, իր տունուտեղը պաշտպանելը ի՞նչ մի հերոսություն է որ...

— Լսեցի՞ք,— աչքերը խոշորացնելով վրդովվեց կաղը:— Սրա խասիաթն է Եսպես՝ միշտ պիտի հարամ անի...

— Չերոսություն է, հերոսություն է,— այս ու այն կողմից հաստատեցին Ալբերտը, Վալերին, Մարտիկը, ու կաղը ձեռքը թափ տալով հանգստացավ:

— Ժողովրդին իմաց տվեք, որ գան,— ուսի վրայից ասաց Գրիշան և մեզ առաջնորդեց գյուղական խորհուրդ:

Մինչ մենք զրույց կանեինք գյուղի գործերից, հոգս ու կարիքից՝ ժողովուրդը հավաքվեց: Երևանյան հերթերի անկարգությունը հիշելով՝ փորձեցի զգուշանալ:

— Ասեք թող մեկ-մեկ գան, ասեն ազգանունը, ստորագրեն, փողն ստանան, գնան:

— Ոչինչ ասել պետք չի,— ժպտաց Գրիշան:— Դուք սկսեք:

Սկսեցինք: Անադմուկ, անխոս գալիս, ստորագրում էին: Անուն ազգանուններն էլ կարծես ամաչելով, շշուկով էին ասում: Միայն՝ աչքերի մեջ զգացվում էր ակնածանքը մեր նկատմամբ: Ավելի ուշ, երբ ընթրիքի նստեցինք գյուղխորհրդի նախագահ Մաքսիմի տանը, Մաքսիմն ասաց.

— Ձեր տված գումարի հազարապատիկն արժեք ձեր ուշադրությունը մեր նկատմամբ: Զգիտեմ, մեր ժողովրդից դա հասկացա՞ք, թե չհասկացաք: Քիչ խոսան ենք:

Չասկացանք, էն էլ ո՛նց հասկացանք: Ուրիշ բան էլ հասկացանք, երբ Գրիշան բերել տվեց հեռադիտակը և Մաքսիմի պատշգամբից մեզ ցույց տվեց նոր կառուցվելիք Քարինտակ գյուղի ավելի հարմարավետ, շատ ավելի ընդարձակ տեղը: Չողերն արդեն բաժանված են:

— Պլանը կա, այ էն սյունը տեսնո՞ւմ ես: Դա էլ իմ տան տեղն է: Մի շրխկան տուն եմ կանգնեցնելու...

Մարտակերտի, Մարտունու, Հաղորդի շրջաններում մարտեր են մղվում, իսկ ահա Քարինտակ գյուղը մտածում է կառուցվելու մասին, դե եկեք ու սրանց հաղթեք: Մաքսիմի տանը կյանքում առաջին անգամ «Ժինգյալով հաց» կերա: Գաթայի պես բան է, մեջը խորիսիսի փոխարեն յոթ տեսակի տապակած կանաչի: Ավելի համեղ բան չէ կերել:

Շուշի մթնով մտանք: Երկինքն աստղաշատ էր: Անսպասելի ինչ-ինչ շինությունների հետևից մեր դեմ խոյացավ Ղազանչեցոց եկեղեցին: Տեսիլք էր. Լուսնի լույս, տաճարի աստվածամերձ, ճերմակ լռություն, եկեղեցու խորքում բաց դռնից զարկերակվող մոմերի լույսի հանդարտ թրթռոց... Ինձ համար էլ անսպասելի մեկիկ-մեկիկ գոռացի կենդանի ու անկենդան բոլոր հարազատներին անունները: Ինչո՞ւ գոռացի...

Ստեփանակերտում իջևանեցինք Ալբերտի քրոջ՝ Էլմիրայի տանը, Ալբերտը նրան Գուլի էր կոչում, Գուլի անունն ինձ ավելի հարազատ թվաց քույր բառին, և ես էլ նրան Գուլի ասացի: Երեք զավակ ունի՝ Միեր, Սարդիս, Միսիթար, մեծը՝ Միերը, առաջին դասարանում է, ցավիկները տանեմ: Ավելի շատ տանեմ Գուլիի ցավը. Ղարաբաղյան պատերազմի այս հինգ տարիներին երկու արու զավակ է ծնել: Այսինքն՝ թքել եմ ձեր գրադների, «շարիկավոր» ռումբերի, ձեր ՕՍՕՆ-ի, ձեր արտակարգ ռեժիմի ու չգիտեմ, թե էլ ինչի վրա, մեկ է՝ հայ ժողովուրդը բազմանալու է: Ելի՞ ապացույց... Հրես, հենց Գուլիի տանը, Կամիլան՝ բարձրահասակ, ձիգ, Մինասի կտավներից դուրս թռած ջահել մի գեղեցկուհի: Պատշգամբում կանգնած խմոր է հունցում: Հրի է, չամաչեի՝ կմոտենայի, կծնկեի դիմացն ու ձեռքը կհամբուրեի: Դե եկեք ու սրանց հաղթեք: Բա նրանց լայնասրտությունը... Չէ, հյուր չէինք Գուլիի տանը (ամուսինը՝ Էդիկը դիրքերում էր), մեր տունն էր, պարզապես մի քանի օրով հեռացել էինք, նորից վերադարձել: Այդպիսին էր տանտիրուհու, վերաբերմունքը: Միայն մի անգամ հիշեցրեց իր տանտիրուհի լինելը. կեսգիշեր էր, պետք ունեի՝ արթնացա, քիչ գինով էի՝ անկողնուց ելա, ոնց խավարաշատ Երևանի իմ տանը՝ պատերին թփթփացնելով քայլեցի դեպի պետքարան: Ձեռքս բռնեցին.

— Հակառակ կողմն է...

— Չէ, ես կողմն է,— կլկլոցով ծիծաղեց.

— Իմ տունն է, ուրեմն ես չգիտե՞մ ինչը որ կողմում է:

Ձեռքս բռնած տարավ ուր հարկն է, դուռը բացեց ներս մտցրեց: Միայն քույրն է ընդունակ այդպիսի բանի:

Ստեփանակերտում մենք մեր առաքելությամբ եղանք թատրոնում, գրողների միությունում, «Արցախ» թերթի խմբագրությունում, «Մաշտոց» հրատարակչությունում, մայրության ֆոնդում, դպրոցներում ու մանկապարտեզներում, զոհվածների ընտանիքներում, վիրավոր սակրավորների մոտ և ոչ մի տեղ դժգոհություն չլսեցինք իրենց վիճակից, հնգամյա պատերազմից, գլխներին պայթած ռումբերից ու հրթիռներից: Ցածրաձայն ասում էին անուն ազգանունը, փողն ստանում ու գնում:

Գյուղ Հողորտի: Ինչո՞ւ Հողորտի: Լորենցը բացատրեց, հնում և հիմա էլ հանդից քարափ, քարափից գյուղ լուրերն իրար կանչելով են հայտնել ու հետն էլ պատվիրել հաղորդի: Հաղորդի՞ր՝ Ղարաբաղյան բարբառով՝ հողորտի: Այստեղից էլ գյուղի անունը: Բայց նախ՝ Հողորտու հանդը, Հողորտու գետը, Հողորտու ջրաղացը: Ջրաղացի բազումն է: Հողորտին Լորենցի, Ալբերտի, Մարտիկի պապենական գյուղն է, և նրանցից յուրաքանչյուրը յուրովի աչքի պոչով է ինձ նայում, հասկանում եմ՝ ուզում են իմանալ, թե ինչ տպավորություն է թողնում իմ վրա իրենց մանկության աշխարհը:

— Սպասեք,— ասացի,— նախ պիտի Յոզորտոտվեմ: Պնացի, գետի ջուրը բուռն առա, խփեցի դեմքիս, առա՝ խփեցի դեմքիս, առա՝ խփեցի դեմքիս:

— Յերիք է, — ասաց Մարտիկը,— տնաշեն...

— Ուխա՛յ,— ասացի,— կնքվեցի:

— Կնքված չե՞ս...

— Ո՞նց չեմ: Որ մի անգամ էլ ես անուշ ջրով կնքվեմ՝ շա՞տ կհամարվի...

Գետը՝ հրաշք, դաշտը՝ հրաշք, ջրաղացը՝ հրաշք, բայց ամենամասնասպասելի հրաշքը երեխեքն էին. բեռնատարով եկան ու ինչ-որ բան էին վանկարկում, որ ես չէի ջոկում:

— Ճեղաց, ճեղաց,— բառը որսաց Լորենցը:

— Ի՞նչ,— չհասկացա:

— Ջրաղաց, ջրաղաց,— վերծանեց Ալբերտը: Բեռնատարը կանգնեց, դպրոցի աշակերտները վար ցատկեցին, ոմանք վազեցին դեպի ջրաղացը, մյուսները վազեցին ծառերի տակ, ու հանկարծ հնչեց երաժշտությունը: Ակորդեոնն ու կլարնետը, ոչինչ, այս հանդում մի կերպ հասկանալի էին, անհասկանալի ոտքերի տակը ամբացված թմբուկն էր իր փայտիկների կտկտոցով: Պահո՛... Մտովի ասացի՝ երեխեք ջան, ես ջրաղացի մոտ դիող-գուռնա էր պետք, չկա՛... Ոչինչ, ակորդեոնն ու կլարնետն էլ յուր կտանեն, բայց էդ ոտավոր թմբուկի ձեռից վախենում եմ ճեղացը խրտնի ու փախչի: Մյուս անգամ էստեղ գալիս մի դափ-դիող զարկող ճարեք: Երեխեքի պե՛տքն է՝ սկսեցին պարել: Ուսուցչով, աշակերտով, եթե կուզես՝ հենց ինձնով լեցուն ինքնամոռաց պար էր, և պարզ չէր, ինչքան էր տևելու թիթեռներ հիշեցնող երեխաների ճախրանքը դաշտում, եթե չերևար ուրիշ մի բեռնատար:

— Եկան,— կանչեց մեկը, և երխաները պարը թողած վազեցին բեռնատարին ընդառաջ:

Յայրերն էին դիրքերից գալիս: Գարնանը ինչպե՛ս են գառներին բերում մայր ոչխարների մոտ կերակրվելու, ինչպես են երկու կողմից մայունով ընդառաջ վազում, խրվում իրար մեջ, հաշված վայրկյաններում մայր ու գառ գտնում իրար... Եվ ապա տիրում է մի խոր լռություն: Ծիշտ այդպես եղավ: Իրար գտան, գրկախառնվեցին, իսկ ում հայրը նրանց հետ չէր վերադարձել՝ մնաց անշարժ, վիզը ծուռ՝ կողքից նայող: Ուսուցչուհին սթափվեց, ցանկացավ թախիծը ցրել:

— Նվազեք,— ասաց, բռնեց 10—12 տարեկան աղջնակի ձեռքը, մոտեցրեց նվագողներին:— Երգիր:

Աղջնակը երգն սկսեց, քիչ երգեց, աչքերին արտասուք երևաց՝ արտասուքն աչքերին

երգեց, ձայնը կերկերաց, կերկերուն ձայնով երգեց, հետո անսպասելի ընդհատեց երգը, դեմքն առավ ափերի մեջ ու հեկեկալով դանդաղ կողմ քաշվեց,

— Թուրքերը հորը կապել են ծառից, կտրտել ու վառել: Կարապետյան Վալերի, 33 տարեկան էր,— բացատրեց Ալբերտը:

Նայեցի աղջնակին, դեմքը ափերի մեջ, վտիտ ուսերը երբեմն ցնցվում էին: Եթե մոտենալի՝ գիրկս էի առնելու, զլուխս հպելու էի զլխին ու հետը հեկեկալու էի: Չմոտեցա: Պնացի ավտոմատն ուսին, ծառի բնին հենված պատանու մոտ:

— Անունդ ի՞նչ է:

— Դանիլ:

— Զանի՞ տարեկան ես:

— Տասնվեց:

— Յէջ թուրք խփած կա՛ս:

— Բա խի՞ չկամ:

— Բանի՞ տարի ես կռվում... Լարեց հայացքը, նայեց աչքերիս մեջ. — Երկո՛ւ, թե երեք,— հարցրեց:

Գիշերեցինք Ալբերտ Գրիգորյանի հորական տանը: Այստեղ եղբոր՝ Մարտիկի ընտանիքն է ապրում տարիքն առած հոր հետ:

— Գրիգոր ապի, քանի՞ տարեկան ես,— հարցրեց Լորենցը:

— Յէջ՝ ութանասունուութ: Մի քիչ ապրել եմ:

Թռռնիկը՝ 10 տարեկան Իդան, նայում էր ինձ ու անընդհատ ժպտում: Երևի բան էր ուզում ասել ու չէր ասում: Վերջը չդիմացավ.

— Յանդում ես քո հետ պարեցի:

— Լավ արեցիր, չարդ տանեմ,— ուրախացա:— Դու միշտ պիտի պարես:

— Է՛,— հոգոց հանեց մայրը:— Երեխան պիտի ծափ ու ծիծաղով մեծանա:

— Թողնո՛ւմ եմ,— բռունցքը անսպասելի սեղանին իջեցրեց Լորենցը: Փոքրիկին՝ 3-4 տարեկան Դավթին ուզում էին պառկեցնել՝ չէր թողնում:

— Պառկիր,— ասացի,— կգամ, կմտնեմ ծոցդ: Կթողնե՛ս: Արևն աչքերում, շիկահեր, արտակարգ գեղեցիկ մանչուկ էր:

— Կթողնեմ,— ասաց, հնազանդվեց ու մոր հետ կողքի սենյակն անցավ: Կեսգիշերին մոտ տանտերը՝ Մարտիկը եկավ:

— Պոստո՛ւմ էիր,— հարցրեց Մարտիկ Ղահրամանյանը:

— Պոստում:— Ավտոմատը դրեց դռան անկյունում, մոտեցավ, ծանոթացավ հետս:— Բարով ես եկել:

— Ի՞նչ կար,— հարցրեց Վալերին:

— Յանգիստ էր:

Իր տանը, իր սեղանի մոտ հյուրի պես նստեց: Երևի քաշվում էր մեր ներկայությունից՝ ուտելիքին ձեռք չկացրեց: Լորենցն զգաց.

— Պառկենք,— ասաց,— առավոտը շուտ ենք վեր կենալու:

Առավոտյան նախաճաշում էինք, երբ հայտնվեց կիսամերկ Դավիթը, ձեռքս ձգեց.

— Մտնեմ ծոցդ:

— Մյուս անգամ Դավիթ ջան, մյուս անգամ,— ամոթխած ժպտաց մայրը:

Ելա, գնացի անկողնուս մոտ, հանվեցի, մանչուկին ծոցս առա: Մազերից արևի բույր էր գալիս:

Վերադարձին Յոզորտու հանդում մոտեցանք ջրաղացին: Կոլտնտեսության նախագահ Ֆեդյան լայն ժպտաց.

— Վայր վ պորյադկե:

Զաղբանտարկյալ է եղել, շատ է ապրել սիբիրներում, վերջին երկու, թե երեք տարին է, որ գյուղ է վերադարձել՝ կիսելու գյուղի հոգսն ու պատերազմի հոգսը: Գյուղը գոհ է նախագահից: Մենք՝ նույնպես: Նախորդ այցին «Վարարակն» բարեգործական հիմնադրամը

փող էր հատկացրել ջրաղացի շինարարության համար: Վեց ամիս էլ չի անցել, խնդրեմ՝ ջրաղացը պատրաստ է:

— Բա էս ի՞նչ են անում,— գլխով ակնարկեցի ջրաղացքարերի մոտ աշխատող մի քանիսին:

— Ջրաղացքարերը տեղ-տեղ իրար չեն քսվում: Կարմիր կավ ենք աղում, որ իմանանք ո՞ր տեղն է,— բացատրեց Ֆեդյան:

Մոտեցանք աշխատողներին, բարևեցինք:

— Ո՞նց ես Վիկտոր,— նրանցից մեկին դիմեց Լորենցը:

Վիկտորը բարձրահասակ, շեկիկ, կազակի բեղերի պես ոլորած բեղեր ուներ:

— Ռուս է,— ականջիս տակ ասաց Մարտիկը,— Յոզոտվա փեսա է:

— Դուք լավ կենաք,— ասաց Վիկտորը:

— Բիչ չի՞, այ Վիկտոր:— Ընդամենը երկու երեխա ունի, — ասաց Մարտիկը:

— Որ դիվես կանգնող լիներ՝ հա թող բերեր: Ոչ կիսա ծնողներ ունի, ոչ ես, նրանց նայողն ո՞վ է...

— Ամոթից մեռա,— ժպտաց Լորենցն ու բացատրեց: — «Ղարաբաղի հորովելը» երգելիս ես գալու բառը փոխարինում եմ մեջք բառով, որ հասկանալի լինի: Իսկ մեր ռուս ախպերը հիմա ասում է՝ գլվես:

Վերևից՝ քարափի գլխից կրակոց լավեց: Նախ հատ-հատ կրակեցին, ու ապա կրակահերթ տրվեց: Ջրաղացից դուրս եկանք:

— Շամոն կլինի,— ասաց Ֆեդյան,— մնաս բարովի սայլուտ է տալիս:

Մենք «մնաք բարովն» ասացինք ու նստեցինք մեքենան: Ճանապարհին Լորենցը բարձրաձայն խորհում էր՝ ո՞ր գյուղերն ենք գնալու, ինչքան գումար մնաց բաժանելու և հանկարծ հիշեց.

— Պայուսակը ինչ-որ աչքովս չի ընկնում:

Ալբերտը, որ գանձապահն էր՝ իրար անցավ: Մեքենայում չկար, կանգնեցինք, բեռնախցիկը բացեցինք՝ չկար: Մեքենան շրջեցինք և գնացինք: Յոզոտու խաչմերուկում պայուսակը ձեռքին կանգնած էր Ալբերտի եղբայր Մարտիկը:

— Լավ է շուտ հիշեցինք,— ասաց Վալերին,— թե չէ գնալու էինք, է , ուր հասնելու:

— Չէին թողնի,— ժպտաց Մարտիկը,— պոստից ետ կուղարկեին:

— Ո՞նց էին իմանալու, թե բան ենք մոռացել,— ասացի:— Յեռախոս ունեն՞:

— Մեր հեռախոսը սա է,— ձեռքի ավտոմատը բարձրացրեց Մարտիկը:— Յետ ուղարկելու կրակոց տվեցի:

Մեր առաքելության շրջանակներում հանդիպեցինք Յոզոտու շրջանի Յին Թաղլար և Խծաբերդ գյուղերի ներկայացուցիչների հետ, դրամ բաժանվեց Մարտունու շրջկենտրոնում, շրջանի լրիվ կամ մասնակիորեն ավերված սահմանամերձ Ավդուռ, Մյուրիշեն, Յացի, Նորշեն գյուղի բնակիչներին: Ղարաբաղի մասշտաբներով, իհարկե, ընդգրկումը մեծ չէ, բայց տես, որ Լոս Անջելոսից Սարգիս և Սալբի Ղազարյաններն իրենց զուլալ առուն միացրեցին Վարարակն գետակին, ու ընդգրկումը քիչ էլ լայնացավ: Առաջին ծիծեռնակներն են: Ո՞վ գիտե, գուցե էլի ծիծեռնակներ հայտնվեն, և «Վարարակնը» գետակից գետի վերածվի:

Ցանկացողները թող դիմեն Մեսրոպ սրբազանին: Սփյուռքում քաջ հայտնի դեմք է Մեսրոպ սրբազանը, Հայաստանում, դժբախտաբար, քչերը գիտեն: Ասեմ՝ իմացեք. անընդհատ ու անխոնջ գործող անհանգիստ հոգի է, Ղարաբաղին օգնություն է պետք՝ Սրբազանը իր հիմնադրամով ներկա է, ձմռանը կացնահարված ծառերի փոխարեն նորե՞րը պիտի տնկվեն՝ Սրբազանը ներկա է, ապրիլի 24-ին ժողովրդին ձրի՞ պետք է հասցնել Ծիծեռնակաբերդ՝ Սրբազանը ներկա է, ու էլի քանի՛, քանի ազգանպաստ գործ և առաքելություն:

Խոնարհ հերոսներից է Մեսրոպ Սրբազանը:

Կրկին Ստեփանակերտում ենք, Գուլիի տանը: Երեկոյան դեմ ամուսինը՝ Էդիկը, ավտոմատն ուսին տուն մտավ: Երեխեքը վազեցին, շուլավվեցին հոր մեջքին ու ոտքերին: Ծանոթացանք: Փափուկ, մեղմ ժպիտը մեջը աչքեր ուներ: Հղիմացա.

— Էսպես աչքեր ունեցողը, մարդ կսպանի ...

— Երանի չեր չսպանեի,— հոգոց հանեց Էդիկը:— Բայց ուրիշ ճար չկա, պիտի սպանես:

— Հիշեցի Ռոլես Աղաջանյանին. բանակի շտաբում հետը ծանոթացա՝ հաղթանդամ հսկա, աչքերը Էդիկի աչքերի պես մեղմ ու փափուկ: Իմացավ գրող եմ՝ ավելի փափկեց.

— Է՛, Մանուկ ջան, քեզ Էնպիսի պատմություններ անեմ... Դու մենակ գրես...

Մեր պատվին սեղան բացեց, սեղանի չորսբլուրը, տասնհինգ-քսան հոգի, զինվորներ ու զինվորական գործին ամրնչվող ընկեր տղերք.

— Սա էլ է մեկ-մեկ պետք,— ասաց:

Սեղանի շուրջ խոսքուզրույցի ժամանակ մտածում էի, որ գոնե մի պատմություն կպատմի Ռոլեսը:

— Մանուկ ջան, քեզ Էնպիսի պատմություններ պատմե՛մ,— ասաց ու նորից չպատմեց: Երևի չպատմելու պատմություններ էին:

Ստեփանակերտի կենտրոնի պուրակում մեր ընկեր, մեր անուշ ընկեր Աշոտի գերեզմանն է: Բեկոր Աշոտի: Մոտեցանք, գլխահակ կանգնեցինք: Նրա պատմությունն էլ չպատմվելու պատմություն է: Միայն թե վիշտը ամոթի զգացողության հետ խառնված ճմլում էր սիրտս, այդ ո՛նց է, որ ես ապրում եմ ու նա չի ապրում... Համոզված եմ, որ ընկերներս էլ նույն զգացողությունն ունեին:

Ետ դարձի ճանապարհին հասկացա, որ դրամ բաժանելու գնացի Ղարաբաղ, ուխտավոր դարձած վերադառնում եմ: Իսկ Արցախ աշխարհում ուխտատեղիները շատ են՝ Շուշիի տաճարը, բանակի շտաբը, Գուլիի տունը, Հղորտի ջրաղացն ու գետը, ծոցս մտած մանչուկ Դավիթը... Համոզված եմ՝ ամեն գնալիս նոր ուխտատեղի եմ գտնելու:

25. 5. 1993 թ.